

İMÂM MÂTURÎDÎ'NİN HADİSLERİ YORUMLAMA METODU: TE'VİLÂTU EHLİ'S-SÜNNE ÖRNEĞİ

Ayhan TEKİNEŞ*

ÖZET

Kur'an ve Sünnet bütünlüğü ayet ve hadisler arasındaki uyum ile gösterilebilir. Bu sebeple tefsir kitaplarında ayetlerin tefsirinde çok sayıda hadise yer verilmiştir. Tefsir kitaplarında geçen hadisler, rivayet tefsiri örneği olarak incelenmiştir. Bu makalede tefsirde geçen hadisler, doğrudan hadisin nasıl şerh edildiğinden hareketle incelenmiştir. Hadislerin kelamcı bakış açısıyla nasıl şerh edildiğini görmek için ünlü kelam âlimi İmam Mâtürîdî'nin yorumları tetkik edilmiştir. Hanefî âlimlerinden İmam Mâtürîdî, Tefsiri'nde ayet ve hadisler arasındaki ilişkiyi öncelikle kaynak bütünlüğü çerçevesinde incelemiştir. İmam Mâtürîdî, ayetler hakkında önemli yorumlar yaptığı gibi hadislerle alakalı yorumlarında da dikkat çekici açıklamalar yapmıştır. Bu makalede onun Te'vilatu Ehlî's-Sünne adlı tefsirindeki hadis yorumları ele alınmıştır. İmam Mâtürîdî, hadisleri bir açıdan tahlil etmiş ve fihri yorumlar yapmıştır. Bu yorumlarını beyani yorum şeklinde adlandırmak mümkündür. Kelam ile ilgili hadisler hakkındaki yorumları ve kelamcı metodu burhana dayalı yorum başlığı altında ele alınmıştır. Tabiat bilimleri ile ilgili gözlem ve tecrübelerini ise kevnî yorum ya da tecrübi yorum diye adlandırmak mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Vahiy, Beyan, Bürhan, Tecrübe, Kâinat.

HADITH COMMENT METHOD OF IMAM MATURIDI: THE EXAMPLE OF TE'VILATU EHLI'S-SUNNE

The unity of Koran and Sunnah can be seen through harmony of hadiths and verses. Therefore, in tafsir books, great deals of hadiths are used in the tafsirs of verses. Hadiths in tafsir books are studied as the example of narrate tafsir. In this article, hadiths in tafsirs are studied through the point of how the hadith is referenced. The comments of famous theology thinker imam Maturidi are studied to see how the hadiths are reserved with the viewpoint of a theology thinker. Imam Maturidi, who is one of the Hanafi intellectuals, researched on the relation of hadiths and verses firstly with the perception of source unity. Imam Maturidi made popular briefings on both verses and hadiths. In this article, his hadith comments in his book, Te'vilatu Ehlî's-Sünne, are studied. Imam Maturidi analyzed hadiths from the viewpoint of language and made fiqh comments. His comments can be named as textual comment. His comments on hadiths about theology and his theology

* Doç. Dr., Fatih Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, atekines@sakarya.edu.tr

method is studied under the name of evidence comment. His observations and experiments on natural sciences are named cosmos comment or experience comment

Key Words: vahiy, theology, evidence, experience, cosmos.

GİRİŞ

İslamî ilimlerin bir kısmı bilginin nakli ve korunması bir kısmı ise bilginin beyan ve yorumu neticesinde ortaya çıkmıştır. Bilginin sıhhatinin korunması ve doğru anlaşılması İslamî ilimlerin temel gayesidir. Fakîhler, kelâmcılar ve sufiler, ayrı yorum metotları ile üç farklı ilmin ve yorum metodunun ortaya çıkmasına vesile olmuştur. Dil ve edebiyat da dini metinlerin yorumunda her zaman vazgeçilmez bir kaynak telakki edilmiştir. Bilginin bizatihi kendisinin, tefsir ve şerh çalışmalarında başka bilgilerin açıklanmasında sıkça kullanıldığı da görülmektedir. Nassın diğer naslar ve rivayet bilgileriyle açıklanmasına rivayet metodu, nassın akıl ve re'y ile açıklanmasına ise dirayet metodu denilmiştir. Hanefî fakîhlerinin yorum metotları hadis ve âyetlerin şerh ve te'vilinde kendilerinden sonra gelen müelliflere öncü ve örnek olmuştur. Kur'an-ı Kerim tefsirinde dirâyet metodu ile telif edilmiş ilk örneklerden birisi Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed el-Mâtürîdî'nin (ö. 333/944) *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* adlı eseridir¹. Bu eser daha sonraki dirâyet tefsirlerine de öncü ve örnek olmuştur.

Semerkand'da İmâm Mâtürîdî'nin tefsirde uyguladığı metod, Mısır'da bir diğer Hanefî âlimi Ebû Ca'fer et-Tahâvî (ö. 321/933) tarafından hadislerin şerhinde uygulanmıştır². Tahâvî, hadisleri Kur'an-Sünnet bütünlüğü çerçevesinde yorumlamıştır. Hadisleri şerh ederken âyet-i kerimeleri hem hadiste anlatılan meseleyi açıklamak hem de hadisin mânasını tespit etmek için şahit olarak zikretmiştir³. Tahâvî'nin hadis yorum metodu kendisinden sonraki şerhleri derinden etkilemiştir⁴.

İmam Mâtürîdî'nin *Te'vilâtu Ehli's-Sünne* adlı eseri dirâyet metodu ile telif edilmiş olmakla beraber çok sayıda rivâyet de ihtiva etmektedir. İmam Mâtürîdî,

¹ Mâtürîdî'nin hayatı ve fikirleri hakkında bilgi için bk. Kutlu, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Maturidilik* içinde, Ankara 2003, s. 17-55.

² Tahâvî'nin konuyla ilgili *Şerhu Me'âni'l-Âsâr ve Şerhu Müşkili'l-Âsâr* adlı eserlerindeki metodu hakkında bilgi için bk. Tekineş, *Hadisleri Anlama Problemi*, İstanbul 2002, s. ; a.mlf., "Şerhu Me'âni'l-Âsâr'da Hadisler Arasındaki İhtilafları Çözümleme Yöntemi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Adapazarı 2001, s. 197-216; a.mlf., "Tahâvî'nin Şerhu Me'âni'l-Âsâr'da Hadisleri Anlamada Takip Ettiği Yöntemler", *Divan İlmî Araştırmalar Dergisi*, sy. 12, İstanbul 2002, s. 161-184.

³ Tahâvî ile Mâtürîdî'nin nasları yorumlama metotları arasındaki benzerlik Hanefî geleneğinin birbirinden uzak bölgelerdeki etkisini ve sürekliliğini devam ettirmesi ile açıklanabilir. Tahâvî, hadis şerhlerinde âyet-i kerimelerden yararlanmış; birçok yerde âyet ile hadis arasındaki uyumu göstermeye büyük önem vermiştir. Örnekler için bk. a.mlf., *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, Beyrut 1987, I, 171; 172; II, 82, 83; IV, 194-198.

⁴ Tahâvî'nin hadis şerhçiliğine kazandırdığı yenilikler kendisinden sonraki şârihleri de derinden etkilemiştir. Mâlikî âlimlerinden Endülüslü İbn Abdilber el-Kurtubî (ö. 463/1071) onun görüşlerine büyük önem vermiş birçok yerde alıntılar yaparak, Tahâvî'nin şerh metodunun benimsenmesine önemli katkılarda bulunmuştur. İbn Abdilber'in Tahâvî'den yaptığı alıntılar için bk. a.mlf., *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâi mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, I, 109; III, 112, 113; 125; 173. Keza Tahâvî, nasların illetlerini ifade için "mâna" terimini kullandığı gibi İbn Abdilber de yine aynı terimi kullanmıştır. Örnekler için bk. a.mlf., *et-Temhîd*, I, 109; III, 112, 113; 125; 173.

tefsirinde âyet-i kerimelerin nüzûl ortamını dikkate alan yorumlama metodu ile özellikle âyetlerin siyer-i nebî ile uyumuna dikkat çekmiştir. Ayrıca Hanefî mezhebinin görüşünün diğer mezheplerden farklı olduğu hususlarla alakalı âyetleri Hanefîlerin delil olarak yararlandıkları hadislerle izah etmiştir. Mezhepler arasındaki ihtilaflarla alakalı hadisler üzerinde daha tafsilatlı açıklamalar yapmıştır. Her iki husus da ayrıca üzerinde durulması gereken, müstakil çalışmalar yapılabilecek konulardır.

Bu makalede İmâm Mâtürîdî'nin, *Te'vilâtu ehli's-sünne* adlı eseri örneğinde hadis yorum metodu incelenenektir. Tefsir'de hadislerden nasıl yararlandığı üzerinde detaylı durulmadan Mâtürîdî'nin hadisler hakkında yaptığı yorumlar ele alınacaktır⁵. Mâtürîdî'nin yorum metodu önce rivayet, sonra dil ve edebiyat, beyân, bürhân ve tecrübî yorum başlıkları altında incelenenektir. Rivayet metodu, hadisin âyeti tefsiri ve âyetin hadisi şerhi ekseninde karşılıklı ele alındığından dolayı bu bölüm Kur'an-Sünnet bütünlüğü başlığı ile ele alınmıştır.

1. KUR'AN-SÜNNET BÜTÜNLÜĞÜ

İmâm Mâtürîdî'nin tefsirinde dikkat çeken yönlerden birisi âyet ve hadisler arasındaki uyuma yaptığı vurgudur. Sünneti vahiy kaynaklı kabul ettiğinden dolayı metlûv vahiy olan Kur'an ile gayr-ı metlûv vahiy olan hadisler arasında tam bir uyum arayışı içinde olmuştur. Uyum arayışı, bazen âyet ve hadisi uzlaştıracak şekilde tevillle olur. Uyumun olmadığını düşündüğü bazı konularda ise Kur'an'ın Sünnet'i ya da Sünnet'in Kur'an'ı nesh ettiğini söyleyerek nihai uyumu vurgulamaya çalışmıştır⁶.

Mâtürîdî, Sünneti vahiy kaynaklı kabul ettiğinden dolayı tilavet edilmeyen vahiy olarak adlandırmaktadır. Kaynak birliği onun üzerinde ısrarla durduğu hususlardan birisidir. Nitekim kıblenin tahvil edildiğini bildiren âyetin⁷ tefsirinde bu âyette Sünnet'in Kitab ile neshine delil olduğunu söyler. Zira Kur'an-ı Kerim'de Beytül-makdis'e doğru namaz kılınması ile ilgili bir âyet yoktur. Önce vahiy ile Peygamberimiz'e Beytül-makdis'e doğru namaz kılması emredilmiş sonra da bu âyet ile hükmün son durumu bildirilmiştir. Mâtürîdî, bunun gerekçesini de "Allah, dini hükümleri bazen Kitab bazen de Mustafa'nın –sallâllahu aleyhi ve sellem-lisanı ile beyan etmiştir" sözleriyle dile getirir⁸.

Mâtürîdî hadisler arasındaki ihtilaflı görünen hususları telife gayret etmiş, bu kabil rivayetleri yorumlayarak ihtilafı çözümlenmeye çalışmıştır⁹. Bazen hadislerin zahiri mânalarını terk ederek, hadisi te'vil ettiği olmuştur, ancak hadiste bildi-

⁵ Bu makalede İmâm Mâtürîdî'nin hadis yorum metodu incelenmiştir. Onun rivayetleri nasıl kullandığı ayrı bir çalışma konusudur. *Te'vilât*'in rivayet açısından değerlendirildiği bir çalışma için bk. Tuğlu, "İmâm Mâtürîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Tefsirinin Rivâyet İlimleri Açısından Bazı Özellikleri", *Araştırmalar*, 2001, yıl: 3, sayı: 5-6.

⁶ İmâm Mâtürîdî'nin Kitab ile Sünnet arasındaki nesih ilişkisi için bk. Kahraman, *Mâtürîdîlikte Hadis Kültürü*, Bursa 2001, s. 164-182.

⁷ Bakara, 2/142.

⁸ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 101.

⁹ Bk. Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 30, 36, 37.

rilen hüküm açık ve kesin ise kendi görüşünü terk ederek, hadisi tercih etmiştir. Mesela Kevser suresinin tefsirinde Peygamberimiz'e (s.a) verilen "Kevser" in ne olduğunu açıklarken, "Kevser" in, Peygamber Efendimiz'e (s.a) lütfedilen büyük iyilikler olduğu görüşünü benimser. Ancak bu konudaki bir hadislerinde Peygamberimiz, "Kevser, cennette bir nehirdir" buyurmuştur¹⁰. Mâtürîdî, "Eğer bu konudaki haberler sabitse gerçek bundan ibaret olup bundan başka bir şey söylememize gerek kalmaz" demiştir¹¹.

Hadis şârihlerinin üzerinde önemle durduğu âyet-hadis bütünlüğü Mâtürîdî'nin *Tefsîr*'inde de dikkat çeken hususlardandır. İmam Mâtürîdî, dini nasları külli bir bakış açısıyla tahlil etmiştir. Hanefî âlimlerinin meselelere bütüncül yaklaşımının bir yansımasını İmam Mâtürîdî'nin âyet-hadis uyumuna verdiği önemde görmek mümkündür. Âyet-i kerimeleri hadislerle birlikte değerlendiren Mâtürîdî, kimi zaman hadisi, âyetin nüzul sebebi olarak zikrederek âyetin tarihi açıdan dayandığı zemini ortaya koymaktadır. Mesela "Ehl-i kitap içinden Allah'a iman edenler vardır"¹² âyetinin Necâşî'nin ölümü üzere indirildiğini söyler. Peygamber Efendimiz –sallâllahu aleyhi ve sellem- Necâşî öldüğü gün "Kardeşiniz için Allah'tan bağışlanma dileyin" buyurmuştur¹³. Onun bu sözüne ashabının taaccüp etmesi ve münafıkların eleştirmesi üzerine "Ehl-i kitap içinden Allah'a iman edenler vardır" âyetinin indirildiğini söylemiştir¹⁴.

2. ANLATIM VE ÜSLUP BENZERLİĞİ

İmâm Mâtürîdî, Kur'an-Sünnet bütünlüğünü yalnızca epistemolojik açıdan ele almamış, anlama ve yorumda da kaynaklar arasındaki bütünlüğe önem vermiştir. Hadislerden yalnızca âyetlerin anlamlarını açıklamada yararlanmamış, üslup ve anlatım benzerliklerine de dikkat etmiştir. Âyetleri anlamak için hadislerden yararlandığı gibi hadisleri de âyetlerle anlamlandırmayı benimsemiştir. Böylece o, dinin iki temel kaynağı arasındaki bütünlüğü vurgulamaya çalışmıştır.

İmâm Mâtürîdî, âyette geçen bir ifade biçiminin benzerine ya da bir kelimenin benzer kullanımına hadislerden örnekler getirmektedir. Kelimelerin mânalarına dilden şiir ve deyimlerle istişhad yerine, bazı yerlerde hadislerle istişhadı tercih etmesi onun hadise verdiği değeri göstermektedir. Ayrıca o, nasların üslûp ve ifade biçimleri arasındaki uyumu ortaya koyarak temel dini kavramların anlam çerçevelerini belirleme ve nasların makâsıdını tespitte ayrı bir önem vermiştir.

Hadis şârihleri arasında âyet-i kerimeler ve hadisler arasında dil ve üslup benzerliği üzerinde duran âlimlerden birisi de ünlü Hanbelî âlimi İbn Receb'tir (ö. 795/1393). İbn Receb, hadislerde geçen kelime ve terkiplerin mânalarını âyetlerden deliller getirerek şerh etmektedir¹⁵. Bu şerh yönteminde hadislerle âyetler arasın-

¹⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 67, III, 2; İbn Mâce, "Zühd", 39; Tirmizî, "Tefsîru'l-Kur'ân", 108.

¹¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtü'l-Kur'an'dan Tercümelere*, s. 67. (Kevser suresi tefsiri).

¹² Âl-i İmrân, 3/199.

¹³ Buhârî, "Cenâiz" 60.

¹⁴ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 348.

¹⁵ Konuyla ilgili örnekler için bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, I, 380, 381; II, 7, 8; 98.

daki uyum üzerinde durulmakta, bir kavramın hem hadiste hem de âyette aynı anlamda kullanıldığı ortaya konularak, Kur'an-Sünnet bütünlüğü gösterilmeye çalışılmaktadır. Dini kavramların tarihi arka planının ve anlam çerçevesinin belirlenmesinde âyet ve hadislerden yararlanılmaktadır. İbn Receb'in hadislere uyguladığı bu metodun yeni ve sonradan ihdas edilmiş bir usûl olmayıp, İslam ilim geleneğinin temel niteliği olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim İmâm Mâtürîdî de *Te'vilât*'ta Kur'an-Sünnet bütünlüğünü hadislerin âyetleri açıklaması açısından uygulayarak, şâri'in maksatlarını anlamaya çalışmıştır.

Mâtürîdî, âyetlerle hadisler arasında ifade biçimleri ve mâna benzerlikleri açısından ilişki kurmaktadır. Bu benzerliği âyetteki tercih ettiği mânaya delil olarak zikretmektedir. Hatta bazen lafızların dizilişinden bile anlam çıkarmaktadır. Bu hususa Peygamber Efendimizi'in (s.a) de riayet ettiğini söyleyerek, kelimelerin dizilişinden bazı mânalar çıkarmanın isabetli olduğunu kabul etmektedir. Nitekim İmâm Mâtürîdî, "Safa ile Merve Allah'ın belirlediği nişanelerdendir"¹⁶ âyetini tefsir ederken Peygamber Efendimiz'in (s.a) sây yapmaya Safa'dan başladığını ve "Biz (de) Allah'ın başladığı ile başlarız" buyurduğunu, söyler¹⁷. Böylece o, Peygamberimiz'in (s.a) de âyetlerin lafız özellikleri ve diziliş şekillerinden mâna istinbat ettiğini ortaya koyarak, âyet hakkındaki kendi yorumunu desteklemektedir.

Farklı şekillerde te'vil edilmesi muhtemel bir âyetteki tercih ettiği mânanın doğru olduğunu delillendirirken, aynı mânanın bulunduğu hadisleri zikreder. Mesela âyet-i kerimede Peygamber Efendimiz'e (s.a) "Rabbim, bizi bağışla"¹⁸ diye dua etmesi emredilmiştir. Mâtürîdî, bu âyet-i kerimenin iki şekilde yorumlanabileceğini söyleyerek, birinci yorumda benzer bir ifadenin geçtiği hadisi örnek verir. Ona göre Peygamber Efendimiz'in (s.a) bu şekilde dua etmesinden maksat "Müezzin sesinin ulaştığı yere kadar insanların affolunmasına vesile olan kişidir" hadisindeki mâna gibidir¹⁹. Bu hadiste müezzinin sesinin ulaştığı yerde bulunan kişilerin müezzinin ezanı vesilesiyle bağışlanacağı anlatılmak istenmiştir. İşte âyette anlatılan mâna da bu mânaya benzer; hadiste Peygamberimiz'in (s.a) bağışlanma talebi ile ümmetinin bir kısmının bağışlanacağı anlatılmıştır²⁰.

Mâtürîdî'nin üzerinde önemle durduğu hususlardan birisi kavramların anlam çerçeveleridir. Hadislerde geçen bir ifade, kavram anlamında değil de sözlük anlamında kullanılmışsa onu fikhî ilkelere uygun bir şekilde te'vil etmeyi tercih eder. Böylece metnin hatalı anlaşılmasını engellemeye çalışır. Mesela miras kelimesi fıkıhta kavram olarak belirli bir mülk edinme şeklinin adıdır. Bir hadiste "Biz Kitap ehline mirasçı olmayız onlar da bize mirasçı olmazlar; ancak kişi kölesi ve cariyesine mirasçı olur"²¹ hadisinde geçen, "köleye mirasçı olmak" ifadesindeki mirasın gerçek mânada miras olmadığını, zira kölenin zaten efendinin mülkü

¹⁶ Bakara, 2/158.

¹⁷ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 111. Hadis için bk. Ebû Dâvud, "Menâsik", 56.

¹⁸ Bakara, 2/286.

¹⁹ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, II, 136; Buhârî, "Ezân", 5.

²⁰ Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 243.

²¹ Taberânî, *Mu'cemu'l-avsât*, 8911.

olması cihetiyle onun malının da vefatından önce de vefatından sonra da efendisinin malı olduğunu, söyler²².

3. AHKÂMI AÇIKLAMA: BEYÂN

Fukahanın usûlüne uygun olarak hadislerin anlamlarını dil ve usûl kurallarına göre açıklayan Mâturîdî, hadisleri Hanefî mezhebinin tercihlerine uygun yorumlar. Nitekim “Fatiha okunmadan namaz olmaz”²³ hadisini, aynı konuyu açıklayan “Fatiha okunmayan her namaz eksiktir, noksandır, tamam değildir”²⁴ hadisiyle birlikte değerlendirir. Ona göre fasid (geçersiz) olan bir ibadet “noksan” diye nitelendirilmez. Noksan ve benzeri bir kelimeyle nitelenen husus, eksik olsa da geçerlidir. Bu takdirde Fatiha namazın olmazsa olmaz şartı değildir. Bir başka hadiste beyan edildiği üzere namazın geçerli olabilmesi için “Kur’an’dan bir miktar okumak”²⁵ yeterlidir²⁶. Bazı hadislerde Fatiha suresi “Ümmü’l-Kur’an” olarak nitelendirilmiştir²⁷. Mâturîdî’ye göre bu ifade sözlük anlamına uygun olarak Fatiha süresinin Kur’an’ın ilk suresi olması şeklinde yorumlanabileceği gibi “ümm” kelimesi “asıl” anlamında olduğundan dolayı Fatiha, Kur’an’ın nesh ve ref ihtimali bulunmayan asıl surelerindedir, şeklinde de yorumlanabilir²⁸.

Âyette geçen hükümlerin Allah Resûlü (s.a) tarafından nasıl yorumlandığı ve uygulandığı da fikhî ahkâmın beyanı kapsamında değerlendirilebilir. Nitekim İmam Mâturîdî, “Sen de ki, ya Rabbî! Şeytanların vesvesesinden (hemezât) sana sığınırım”²⁹ âyetini açıklarken Peygamber Efendimiz’in (s.a) de “Şeytanın, üfleme-si, nefesi ve vesvesesinden (hemz) Allah’a sığındığını”³⁰ bildiren hadisi zikretmiştir³¹. Böylece Mâturîdî, âyetin nasıl uygulandığını göstererek, âyetin ifade ettiği hükmü beyan etmektedir.

Hadis bazen âyetin muhtemel mânalarından birisini tercihe delil olur. İmam Mâturîdî, doğrudan âyetle alakalı görünmeyen bir hadisi, âyetteki tercih ettiği hükmü destekleyen bir delil olarak zikreder. Mesela Mâturîdî, “İşte bugün sizin dininizi kemale erdirdim ve üzerinizdeki nimetimi tamamladım”³² âyetindeki tamamlamayı dinin eksikliğinin tamamlanması şeklinde yorumlayanları şiddetle kınar. Bu âyetin dinin üstün gelmesi şeklinde yorumlanması gerektiğini vurgular. Nitekim “İki aylık mesafeden düşmanlarıma korku vermekle yardım olundum”

²² Mâturîdî, *Te’vilât*, II, 46.

²³ Buhârî, “Ezân”, 95.

²⁴ Müslim, “Salât” 395.

²⁵ Buhârî, “Ezân”, 95.

²⁶ Mâturîdî, *Te’vilât*, I, 8.

²⁷ Mesela bk. Buhârî, “Ezân”, 95; “Teheccüd”, 28; Müslim, “Salât” 34.

²⁸ Mâturîdî, *Te’vilât*, I, 11.

²⁹ Mü’minün, 23/97.

³⁰ Ebû Dâvud, “Salât”, 121.

³¹ Mâturîdî, *Te’vilât*, III, 416.

³² Mâide, 5/3.

hadisinin de dinin üstünlüğünün nasıl gerçekleşeceğini anlattığını ifade ederek, zikrettiği bu hadisle tercih ettiği görüşü teyit eder³³.

Âyet hakkında Allah Resûlü'nün (s.a) yaptığı yorumları âyetin yorumunda bir esas olarak kabul eder. "De ki, 'Çalışın, yaptıklarınızı Allah da, Rasûlü de, müminler de görecekler'"³⁴ âyetinin tehdit anlamında yorumlanabileceğini söyleyen Mâtürîdî, buna delil olarak şu rivayeti zikreder: Peygamberimiz'in yanından bir cenaze geçer, orada bulunanlar cenaze hakkında güzel sözler söylerler, bunun üzerine Peygamberimiz (s.a) "Vacip oldu" buyurur. Daha sonra başka bir cenaze geçer, oradakiler, onun hakkında olumsuz konuşurlar bunun üzerine Allah Rasûlü (s.a) yine "Vacip oldu" buyurur. Bunun üzerine ashabı "Ey Allah'ın Rasûlü! Ne vacip oldu" diye sorarlar. Peygamberimiz, "Melekler gökyüzünde Allah'ın şahitleridir, siz de yeryüzünde Allah'ın şahitlerisiniz. Siz bir hususta şahitlik ederseniz vacip olur" buyurur³⁵. Daha sonra da "De ki, 'Çalışın, yaptıklarınızı Allah da, Rasûlü de, müminler de görecekler'" âyetini okur. Bu rivayeti değerlendiren Mâtürîdî, "Eğer sabit ise bu haberde icmâ'in caiz olduğuna delil vardır" der. Çünkü bu hadiste meleklerin gökyüzündeki şahitliği gibi yeryüzünde de müminlerin şahit olduğu ve onların bir hususun kötü olduğuna şahitlik etmelerinin o hususun kötü olduğunu; hayırlı olduğuna şahitlik etmelerinin de hayırlı olduğunu göstereceği bildirilmiştir³⁶. Görüldüğü üzere Mâtürîdî, âyet hakkında Allah Resûlü'nün (s.a) yaptığı yorumu esas alarak âyetin hem olumlu şahitliği hem de aleyhteki şahitliği içerdiğini ifade etmiştir.

Mâtürîdî, umum ifade eden âyetleri hadislerle tahsis ederek açıklar. "Ey iman edenler! Namaza kalkmak istediğinizde yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın"³⁷ âyetini her namaz için abdest almak gerekir, şeklinde yorumlamanın doğru olmadığını, bu emrin tahsis edilmesi gerektiğini söyler. Buna göre âyette abdesti olmayanlar kastedilmiştir. Peygamberimiz'in (s.a) her namaz için abdest aldığını bildiren haberleri de faziletli olan durumu bildirdiklerine hamlederek yorumlar. Bu âyette nakledilen yorumlardan birisi de âyette uykudan uyanıp namaza kalkan kişilerin kastedildiği şeklindedir. Nitekim hadis-i şeriflerde uykunun abdesti bozacağı bildirilmiştir³⁸. İmâm Mâtürîdî, uzanarak uyumanın abdesti bozacağını bildiren hadisleri delil getirerek, âyetteki hitabın uykudan uyananlara olduğunu bildiren görüşü de ikinci bir yorum olarak zikreder³⁹.

³³ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 12. Hadis "bir aylık mesafeden" şeklinde meşhurdur bk. Buhârî, "Salât", 56; "Cihâd", 122.

³⁴ *Tevbe*, 9/105.

³⁵ Müslim, "Cenâiz", 60; Buhârî, "Cenâiz", 85; "Şehâdât", 6.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 446.

³⁷ *Mâide*, 5/6.

³⁸ Mâtürîdî'nin delil olarak zikrettiği hadislerin benzerleri için bk. Buhârî, "Teheccüd", 16; Tirmizî, "Tahâret", 57.

³⁹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, II, 17.

4. AKLÎ BİLGİ: BÜRĦÂN

İmam Mâtürîdî, âyet ve hadislerin yorumunda aklî delillere, yani bürhâna da başvurmuştur. Kelâm ilmi konusundaki vukûfiyeti akli delillerle meseleleri izah etmesinde görülmektedir. Mâtürîdî, Nûr sûresinin tefsirinde Kur'an-ı Kerim'de zina suçundan insanları sakındırmaya ısrarlı vurgu yapıldığı, hatta âyet-i kerimelerde büyük günahlar arasında en fazla zina suçundan sakındırma üzerinde durulduğunu ifade eder. Bunun gerekçesi olarak da zinanın hem akıl hem de insan tabiatının (fitratının) çirkin gördüğü bir fiil olduğunu belirtir. Zira her müslümanın tabiatı, her akl-ı selim zinadan nefret eder. Bazen insandaki şehvet hissi baskın gelerek bu günahın işlenmesine ve bu günahtan nefret edilmemesine sebep olsa da gerçekte akıl ve tabiat bu günahtan nefret eder. Aynı şeyin kendi akrabalarına yapılmasını hiçbir kimsenin istememesi de bu hususun bir delilidir. Nitekim adamın birisi Peygamber Efendimiz'in (s.a) yanına gelerek, zina için izin istemiştir. Peygamberimiz (s.a) "Senin kızına ve annene aynısının yapılmasını istermisin?" diye sorunca, adam "hayır" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Peygamberimiz (s.a) "Nefsin için istemediğin şeyi başkaları için de isteme" buyurarak, bu kişiyi isteğinden vazgeçirmiştir⁴⁰. Bu hadis de göstermektedir ki, zina hem akıl hem de insan tabiatının kötü, çirkin gördüğü bir günahdır. Ancak şehvet hissi, bazen insanların onu kötü görmesini engellemektedir⁴¹.

Mâtürîdî, hadisleri itikadî esasları dikkate alarak yorumlamıştır. Mesela sıla-ı rahmin ömrü artıracığını bildiren rivayeti kader konusu ile ilişkilendirerek açıklar. Ona göre Allah Teâlâ, kişinin sıla-i rahim yapacağını bildiği için ömrünü o vakte kadar uzatır. Yani kişinin ömrünün uzun olması, uzun takdir edilmesi sıla-i rahim yapmasından dolayıdır⁴².

Mâtürîdî, zaman zaman kelimâ tartışmalarla ilgili gördüğü hadisleri yorumlamıştır. Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında tartışma konusu olan hüsün-kubuh meselesi ile ilgili âyetlerin tefsirinde konuyla ilgili gördüğü hadisi de zikrederek, her konuda olduğu gibi kelâmî konularda da naslar arasında bütünlük bulunduğunu vurgulamıştır. Mesela "Nefsin hoşuna giden şeyler insanlara süslendirilmiştir"⁴³ âyetinde zikredilen "süslendirilmiştir" ifadesini Mu'tezile "şeytan tarafından insanlara süslü gösterilmiştir" şeklinde yorumlamıştır. Bu görüşü kabul etmeyen Mâtürîdî, insanlara kadın, çocuk ve mal sevgisi gibi hususların Allah Teâlâ tarafından süslendirildiğini söyler. Bu süslendirme de ya insan tabiatına bu hislerin Allah Teâlâ tarafından yerleştirilmesi suretiyle ya da aklın bir şeyi güzel görmesini mümkün kılması suretiyle olur. Bir şey gerçekte güzel olmasa da nefis/tabiat ona meyl edebilir ya da aksine bir şey gerçekte güzel olduğu halde nefis ondan hoşlanmayabilir. Ancak akıl böyle değildir. Akıl bir şeyin güzel (hüsn) olduğunu ya o şeyin bizatihi güzel olması ya şâri' tarafından emredilmesi sebebiyle ya da sonuç-

⁴⁰ Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, V, 256.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilât*, III, 430, 431.

⁴² Mâtürîdî, *Te'vilât*, I, 93.

⁴³ Âl-i İmrân, 3/14.

ları itibarıyla güzel neticeler vermesiyle bilir. Mesela bir hadiste “Cennet, hoş gitmeyen şeylerle, cehennem de hoş giden şeylerle kuşatılmıştır”⁴⁴ buyurulmuştur. Mâturîdî, bu hadiste akli kerahet ve şehvetin kastedilmediğini insan tabiatına konulmuş kerahet ve şehvet hissini kastedildiğini söyler ve buna delil olarak da “Hoşunuza gitmediği halde savaş size farz kılındı”⁴⁵ âyetini zikreder. Ona göre bu ayet-i kerimede de iradi kerahet değil fitrî (tab'î) kerahet kastedilmiştir⁴⁶. Bu durumda hadisin anlamı insan tabiatının hoşuna giden ancak aklen kötü olan bazı şeyler, insanların cehenneme gitmesine sebep olduğu gibi nefsin hoşuna gitmeyen ancak aklen hasen olan bazı şeylerin yapılması da insanları cennete götürür.

Kelâmcıların tartışma konularından birisi de kulun güç yetiremeyeceği şeyle sorumlu tutulmaması (teklif-i mâ lâ yutak) meselesidir. Bu konu Mu'tezile ile Ehl-i sünnet arasında, kulun iradesi hususunu farklı değerlendirdiklerinden dolayı, bazı meselelerin farklı yorumlanmasına sebep olmuştur. Bu meselelerden birisi de unutmama ve hata ile işlenen günahlardır. Mesela bir âyet-i kerimede Peygamber Efendimiz'in (s.a) “Ya Rabbenâ! Eğer unuttuk veya kasıtsız olarak yanlış yaptysak, bundan dolayı bizi sorumlu tutma”⁴⁷ şeklinde dua etmesi emredilmiştir. Mu'tezile, bu âyetteki duayı, Allah'a kulluk ve yakınlaşmak amacıyla yapılması emredilmiş bir duadır; zira unutmama ve hata ile yapılan günahların bağışlandığını zaten Peygamberimiz (s.a) de hadislerinde bildirmiştir, şeklinde yorumlamıştır. Mu'tezile'nin âyet hakkındaki bu yorumunu kabul etmeyen Mâturîdî, unutmama ve hata ile işlenen günahlardan dolayı Cenab-ı Hakk'ın kullarını kınayıp, itab etmesi hikmet açısından mümkündür. Böylece insanlar Allah'ın haklarını ve sınırlarını korurlar, yasaklarına girmemiş olurlar. Bu sebeple insan yanlış unutarak hata yapmamaya çalışmalı, şayet hata yaparsa da bunların sorumluluğundan kurtulmak için Allah Teâlâ'ya dua etmelidir, der.

Mu'tezile'nin kendi görüşüne delil olarak zikrettiği “Ümmetimden hata, unutmama ve icbar altında sâdır olan günahlar kaldırılmıştır”⁴⁸ hadisindeki hataları da İmâm Mâturîdî, küfür olarak yorumlar. Ona göre Asr-ı saâdet'te İslamiyet'i yeni kabul etmiş bazı Müslümanlar, unutkanlık ve yanlışlıkla zaman zaman konuşmalarında küfrü andıran ifadeler kullanıyorlardı. Ayrıca İslam'ı reddetmeye zorlanan bazı Müslümanlar, ölüm korkusuyla kendilerinden istenilen sözleri söylüyorlardı. Peygamberimiz (s.a) işte bu kabil sözlerden sorumluluğun kaldırıldığını bildirmiştir⁴⁹.

⁴⁴ Müslim, “Cenne”, 1.

⁴⁵ Bakara, 2/216.

⁴⁶ Mâturîdî, *Te'vilât*, I, 251.

⁴⁷ Bakara, 2/286.

⁴⁸ İbn Mâce, “Talak”, 16.

⁴⁹ Mâturîdî, *Te'vilât*, I, 242, 243. Ayrıca bk. Mâturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an'dan Tercüme*, s. 40, 41.

5. KEVNÎ BİLGİ: TECRÜBÎ YORUM

İmam Mâtürîdî yalnızca itikadi konulardaki hadisleri akli delillerle açıklamakla yetinmemiş kevnî hakikatlerle ilgili hadislerdeki hikmetleri de tecrübe ve gözleme dayalı yorumlarla açıklamıştır. Nazar, yani göz değmesi ile ilgili hadisleri bu hususa örnek olarak zikretmek mümkündür. İmrân b. Husayn'dan (r.a) rivayet edildiğine göre Peygamberimiz (s.a) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur: “Okunmak suretiyle tedavi sadece göz değmesinden ve zehirlenmeden olur”⁵⁰. İbn Abbas'ın da (r.a) “Göz değmesi olabilen bir şeydir. Eğer kaderin önüne geçen bir şey varsa göz değmesi onun önüne geçebilir” dediği nakledilmiştir⁵¹. Başka bir haberde de şöyle denilmiştir: “Baykuşta etkileyici bir durum yoktur, göz değmesi ise vuku bulabilecek bir şeydir”⁵². Göz değmesine delil olarak bu hadis-i şerifleri zikrettikten sonra Mâtürîdî, “Bu söylediklerimize, Hz. Yusuf'un kardeşlerine ait kıssada yer alan ve Hz. Yakub'un diliyle ifade edilen şu ilahî beyan da delil teşkil etmektedir” diyerek, “Oğullarım! Şehre hepiniz bir kapıdan değil, ayrı ayrı kapılardan girin”⁵³ âyetini delil olarak zikreder. Ona göre, Hz. Yakub'un bu tavsiyesinin sebebi oğullarını göz değmesinden korumaktır. Böylece âyet ve hadis bütünlüğüne işaret ettikten sonra meseleyi tecrübî açıdan izah etmeye çalışır.

İmâm Mâtürîdî'ye göre, gözün insanları etkilemesi güneşin göze olan etkisine benzetilebilir. Mâtürîdî, bu etkiyi “Göz güneşe yönelip bakacağı zaman o kadar uzakta bulunmasına rağmen güneş gözü etkiler ve bakmaktan alıkor; bunun da sebebi Allah'ın güneşe yerleştirdiği sezilmez özellikler ve hikmetlerdir” şeklinde açıklar ve “Gözün nazar değmiş kişiye etkisi de buna benzemektedir” diyerek, kevnî hakikatleri yine kâinattan benzer örneklerle açıklar⁵⁴. Görüldüğü gibi Mâtürîdî, akıl yürütmedeki mahareti yanında aynı zamanda iyi bir gözlemcidir. Fiziki bir olayı açıklarken, bunun naslarda bildirildiğini söylemekle yetinmemiş, kâinattaki benzer olaylardan delil getirerek tecrübe ve gözlemi tefsirde bir delil olarak kullanmayı ihmal etmemiştir. Her ne kadar güneşin ışığı ve nazar değmesi ile ilgili teorileri bugün tartışılır olsa da kullandığı metod son derece önemlidir.

SONUÇ

Kur'an'ın anlaşılmasında en temel kaynak hadis olduğu gibi hadisin anlaşılmasında da en önemli kaynak Kur'an'dır. Kur'an-Sünnet bütünlüğü İslam âlimlerinin asr-ı saâdetten itibaren üzerinde ısrarla durduğu hususlardan birisidir. Re'yi ehli diye nitelendirilerek, hadisi ihmal etmekle suçlanan Hanefîlerin âyet ve hadisler arasındaki bütünlük konusunda diğer birçok ilim ehlinde daha hassas oldukları müşahede edilmektedir. Hadisler arasındaki zahiri ihtilafların halli için çaba sarf

⁵⁰ Buhârî, “Tıb”, 17; Müslim, “İman” 94.

⁵¹ Bu haber, hadis kitaplarında merfu hadis olarak rivayet edilmiştir. Bk. Muvatta', “Ayn”, 3; Müslim, “Selâm”, 16.

⁵² Ahmed b. Hanbel, *el-Müsne'd*, IV; 67, V, 70; Tirmizî, “Tıb”, 19.

⁵³ Yusuf, 12/67.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtul-Kur'an'dan Tercüme*, s. 109, 110. (Felâk suresi tefsiri).

ettikleri gibi âyetlerle hadisler arasındaki zahiri ihtilafların çözümüne de önem vermişlerdir. Hanefilerin usûlünü doğru anlamak için, onların sünnete verdiği statüye bakmak gerekir. Hanefiler, sünneti vahiy kaynaklı gördüklerinden dolayı Cenâb-ı Hakk'ın Rasûlü'nü (s.a) hatalı konuşmuyacağını, Kur'an'a aykırı söz söylemeyeceğini ifade etmişlerdir. Bu sebeple Hanefiler âyet ile hadis arasındaki uyumu araştırmayı önemsemişler; hadisi âyete, âyeti de hadise göre yorumlamayı nasların yorumlanmasında esas kabul etmişlerdir.

İmâm Mâturîdî'nin yorum usûlünün dikkat çekici yönlerinden birisi de ifadelerin dildeki anlamını tespitiye verdiği önemdir. Mâturîdî, âyetlerdeki ve hadislerdeki mânaları araştırmış, muhtelif anlam vecihlerinden uygun olanı ya da uygun olan anlamları ortaya koymaya çalışmıştır. Onun bu çabası muhtemelen fıkıh geleneğinden gelen naslardaki mânaları/illetleri tespit çabasının bir neticesidir. Mâturîdî'nin bu yorum metodu, tefsirde dirayet metodunun gelişmesine katkıda bulunmuştur.

İmâm Mâturîdî'nin hadisleri fıkıh usûlünün esaslarını dikkate alarak yaptığı yorumlar da son derece önemlidir. Tefsir ve şerhte fıkıh usûlünden yararlanmış, fikhî meselelerin izahında hadislerden istifade etmiştir. Özellikle Hanefilerle diğer mezhepler arasında ihtilaflı konulardaki hadisler hakkında yaptığı yorumlarda tafsilatlı bilgiler verdiği görülmektedir.

İmâm Mâturîdî'nin hadis yorumlarının dikkat çekici yönlerinden birisi de itikadî konulardaki hadislere getirdiği yorumlardır. Hadisleri Ehl-i sünnet'in görüşüne uygun bir şekilde yorumlayarak, bazen açıkça bazen de üstü örtülü bir şekilde Mu'tezile'nin itirazlarına ya da hadislerle ilgili hatalı yorumlarına cevaplar vermiştir. Bu yönüyle de *Te'vilât* müşkil ve müteşabih hadislerle ilgili kelâmî tartışmaların yapıldığı ilk dönem kaynaklarından birisi olarak önem arz etmektedir.

Mâturîdî, hadis-i şeriflerde geçen kevnî hakikatlerle ilgili yorumlara da yer vermiştir. Bu yorumlarındaki yaklaşımlarında da onun ilmi kişiliğinin ve objektifliğinin yansımalarını görmek mümkündür.

Te'vilât, tefsir ve şerh geleneğine Hanefî fukahasının katkılarını tespit etmemizi sağlayacak ilk temel eserlerden birisidir. İmâm Mâturîdî, Hanefî fıkıh ve usûl geleneğini itikadî açıdan sistemleştirdiği gibi bu geleneğin tefsir ve şerhe nasıl uygulandığını da ortaya koymuştur. Ayrıca Mâturîdî'nin tefsirinde yaptığı yorumlar, tefsir ve şerh arasındaki alakayı gösteren önemli örneklerdir.

Hâsılı, İmâm Mâturîdî, yalnızca belirli bir mezhebin önde gelen simalarından birisi değildir. O, aynı zamanda İslami yorum usûlünün ilk kurucularındandır. Mu'tezile'nin geliştirdiği akla dayalı mecaz ve tevil eksenli yorum usûlüne karşı Mâturîdî, Kur'an'a dayalı yorum metodunu savunmuş ve nasıl uygulanacağını göstermiştir.

KAYNAKÇA

- Ahmed b. Hanbelî, *el-Müsned*, el-Mektebetu'l-İslâmiyye, Beyrut, ty.
 Buhârî, Muhammed b. İsmail, *el-Câmi'u's-sahîh*, Çağrı yayınları, İstanbul 1315'den ofset, İstanbul 1981.
 Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.

- İbn Abdilberr, *et-Temhîd limâ fi'l-Muvattâi mine'l-me'âni ve'l-esânîd*, nşr. Mustafa b. Ahmed el-Alevî-Muhammed Abdülkebîr el-Bekrî, Mağrib 1988.
- İbn Mâce, *es-Sünen*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbaki, İhyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut 1975.
- İbn Receb el-Hanbelî, *Câmi'u'l-ulûm ve'l-hikem*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1997.
- Kahraman, Hüseyin, *Mâturîdîlikte Hadis Kültürü*, s. 164-182, Bursa 2001.
- Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâturîdî", *İmam Mâturîdî ve Maturîdîlik* içinde, Ankara 2003, s. 17-55.
- Mâlik b. Enes, *el-Muvattâ'*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, İhyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut ts.
- el-Mâturîdî, Ebû Mansûr Muhammed b. Muhammed, *Te'vilâtu Ehli's-sünne*, nşr. Fâtıma Yusuf el-Haymî, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 2004.
- , *Te'vilâtu'l-Kur'an'dan Tercümeleler*, çev. Bekir Topaloğlu, İstanbul 2003.
- Muslim, Ebu'l-Hüseyn, *el-Câmi'u's-sahîh*, nşr. Muhammed Fuad Abdülbâkî, Kahire 1955.
- Nesâî, Ahmed b. Şu'ayb, *es-Sünen*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1981.
- Taberânî Ebu'l-Kâsım Süleyman b. Ahmed, *el-Mu'cemu'l-Evsat*, thk. Târik b. İvadullah b. Muhammed, Abdulmuhsin b. İbrahim el-Huseynî, Kahire 1415.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, nşr. Şu'ayb el-Arnâvût, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1987.
- Tekineş, Ayhan, *Hadisleri Anlama Problemi*, Işık yayınları, İstanbul 2002.
- , "Şerhu Me'âni'l-Âsâr'da Hadisler Arasındaki İhtilafları Çözümleme Yöntemi", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 3, Adapazarı 2001, s. 197-216.
- , "Tahâvî'nin Şerhu Me'âni'l-Âsâr'da Hadisleri Anlamada Takip Ettiği Yöntemler", *Divan İlmi Araştırmalar Dergisi*, sy. 12, İstanbul 2002, s. 161-184.
- Tirmizî, Ebu İsa, *Câmi'u's-sahîh*, nşr. Ahmed Muhammed Şakir, İhyâu't-turâsi'l-Arabî, Beyrut ty.
- Tuğlu, Nuri, "İmam Mâturîdî'nin Te'vilâtü'l-Kur'ân Adlı Tefsirinin Rivâyet İlimleri Açısından Bazı Özellikleri", *Araştırmalar*, Yıl: 3, Sayı: 5-6, Isparta 2001.